

Желько М. Будимир¹
Иван Зарић²

Прегледни научни рад
UDK 327::911.3(4+5)
doi 10.7251/POL1610009B

ХАРТЛЕНД ТЕОРИЈА ХЕЛФОРДА МАКИНДЕРА И НОВА ВЕЛИКА ИГРА У ЕВРОАЗИЈИ

ТЕОРИЈА ХАРТЛЕНДА ХЕЛФОРДА МАКИНДЕРА И НОВАЯ
БОЛЬШАЯ ИГРА В ЕВРАЗИИ

Резюме: Теория „Хартленда“ Маккиндера относится к классическим геополитическим теориям, которые рассматривают конфронтацию прибрежных и континентальных государств. Маккиндер относится к числу тех теоретиков, которые отдают предпочтение континентальной силе из-за контроля над стратегически важной частью евразийского континента. Согласно данной теории, Хартленд в качестве основного региона Евразии является «центром мировой силы» и геополитическим императивом доминанции над континентом, что открывает возможности для глобальной доминанции. В теории «Хартленда» Маккиндер обозначил стратегический образец, которым руководствуется как телурократия, так и таласократия. Океанские державы пытаются предотвратить интеграцию Евразии в единое геополитическое образование. С другой стороны, континентальные державы стараются интегрировать континент путем геостратегического объединения вокруг территории Хартленда. Российское государство на протяжении истории являлось главным историческим организатором территории Хартленда как средства для континентальной гегемонии. Соотношение сил меняется после распада СССР, когда новое Российское государство теряет контроль над 1/3 территории Хартленда. В то же время в южной части Хартленда, в Средней Азии, пять государств начинают геополитическое соревнование, которое получило название Новая

¹ Виши асистент на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци

² Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду

большая игра. От результата этой игры зависит будущее Евразийской интеграции и возвращение России в мировую политику в качестве сверхдержавы.

Ключевые слова: геополитика, геостратегија, хартленд, большая игра, Евразия

Сажетак: Хартленд теорија Хелфорда Макиндера спада у класична геополитичка учења која разматрају глобално сучељавање поморске и копнене моћи. Макиндер спада у теоретичара који даје преимућства копненој моћи због контроле над стратегијски важним делом евроазијске копнене масе. Хартленд, као стожерни регион Евроазије према овом учењу представља „седиште светске моћи“ и геополитички императив за доминацију над континентом, чиме се отвара могућности за глобалну доминацију. Макиндер је Хартленд теоријом одредио стратегијски образац којим се руководи и телурократија и таласократија. Поморске силе покушавају да спрече интеграцију Евроазије под једним геополитичким ентитетом. Копнене силе, са друге стране, покушавају интегрисати континент геостратегијским окупљањем око простора Хартленда. Руска држава је кроз историју главни историјски организатор простора Хартленда као средства за континенталну хегемонију. Односи се мењају након распада СССР када нова руска држава губи контролу на 1/3 територије Хартленда. Истовремено се у јужном делу Хартленда, унутар средњоазијског простора пет држава започиње геополитичко надметање које је названо Нова велика игра. Од исхода ове игре зависи будућност Евроазијског интегрисања и повратак Русије у светску политику као суперсиле.

Кључне речи: геополитика, геостратегија, Хартленд, велика игра, Евроазија

ЖИВОТ И ДЕЛО КЛАСИЧНОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ МИСЛИОЦА

Хелфорд Џон Макиндер (*Halford John Mackinder, 1861-1947*) према његовим биографима није волео да га зову геополитичарем „Макиндер себе није видео као геополитичара, реч геополитичар

заједно са речју геополитика није волео.“³ Док се са друге стране његови радови сматрају основом учења класичне и савремене геополитике. Негативан став према геополитици Макиндер развија због поистовећивања геополитике у то доба само са једним правцем, односно, са немачком органицистичком школом. Са друге стране његов научни приступ је увео геополитику у систем наука какав данас познајемо. Макиндер није написао много радова који се стриктно могу назвати геополитичким, тачније написао је само два чланака и једну књигу. Међутим, утицај тих радова је такав, да значај ове науке можемо мерити пре и после Макиндера.

Као научник Макиндер је типични производ британског образовног система викторијанске епохе. Завршио је Епсом колеџ (*Epsom College*), који је био познат у Енглеској по катедри за природне науке, затим 1880. године уписује студије на Оксфорду. На Оксфорду упознаје Хелфорда Џорџа (*Helpforda Georga*), професора војне историје који ће остварити пресудан утицај на касније Макиндерово бављење геополитиком. Хелфорд Џорџ 1886. године уводи Макиндера у Краљевско географско друштво (*Royal Geographical Society*).⁴ Краљевско географско друштво постаје место из којег је Макиндер афирмише своје најзначајније геополитичке замисли. Након дипломирања на Оксфорду он се ангажује као предавач на вечерњим радничким школама (курсевима) које су се почеле појављивати у Великој Британији. Те школе су биле истурена одељења великих универзитета⁵ на којима он држи предавања из физичке-географије.

Интересантно је споменути да је Макиндер своје идеје проверавао и у политичкој пракси, тако је дванаест година (1910 - 1922) био заступник Конзервативне партије у Доњем дому британског парламента (*House of Commone*). Међутим, никада није остварио већи успех у практичној политици.

Највећа дела Макиндер је написао у периоду од 1900. до 1943. године. Важно је споменути један рад који је написан пре његових најпознатих дела из геополитике, али који је за развој и положај географије у британској науци био револуционаран. То је био чланак *О предмету проучавања и методу географије* (*On the Scope and Methods*

³ Parker W.H.: *Mackinder: Geography as an aid to statecraft*, Oxford University Press, New York, 1982., стр. 147.

⁴ Краљевско географско друштво, Royal Geographical Society (RGS) London, било је врло утицајна институција у Великој Британији. Његово чланство је било шаролико, од авантуриста, истраживача до високих владини званичника и професора универзитета.

⁵ Слично нашој форми радничких универзитета.

of Geography) из 1887. године.⁶ Овим радом Макиндер је први пут скренуо пажњу британске научне јавности на географију, на коју се гледало као на сервис за прекоокеанска освајања. Он је изнио тезу о *Новој географији (New Geography)* „као мосту између природних и друштвених наука.“⁷ Овај авангардни научни чланак постаје пролог целокупног Макиндеровог научног опуса, јер је из односа према географији следио однос и према геополитици.

Свој научни опус Макиндер започиње 1904. године представљањем чланка и концепта *Географска осовина историје (The Geographical Pivot of History)*. Овај чланак је до данас остао најутицајнији рад из геополитике. Након завршетка Првог светског рата Макиндер 1919. године разрађује и проширује чланак *Географска осовина историје*, и прави ратну дорату Осовинске концепције, коју представља у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)*. Ова књига је резултат еволуције идеје изложене у Осовинском чланку (*Pivotal paper*) из 1904. године, а настала је под снажним утицајем резултата тек завршеног Првог светског рата и до тада невиђених страхаота. Она представља подршку идеји колективне безбедности кроз Друштво народа, а подржава и право народа на самоопредељење. Бива прихваћена и као нека врста приручника британске делегације у Версају, за цртање граница „нове“ послератне Европе.

Задњу дорату своје основне концепције изложене у чланку *Географска осовина историје*, Макиндер чини у јеку Другог светског рата, односно 1943. године. Наиме, познати Амерички часопис за међународне односе *Спољни послови (Foreign Affairs)* затражио је од већ остарелог Макиндера да каже како је време утицало на његов глобални геополитички концепт изложен у ранијим радовима. Важно је истаћи да почетком четрдесетих година 20. века интересовање за Макиндеровим радовима нагло порасло нарочито у САД, због експанзије немачке међуратне школе геополитике (*geopolitik*) предвођене генералом Хаусхофером, који је био верни следбеник Макиндеровог учења. Чланак *Савршени свет и победа мира (The Round World and the Wining of the Peace)* је последњи рад из геополитике који је написао Хелфорд Макиндер пре своје смрти. Он умире 6. марта 1947. године у предвечерје Хладног рата, када се његов глобални геополитички концепт најснажније потврдио у хладноратовској *стратегии обуздавања (containment strategy)* Џорџа Кенана.

⁶ Овај научни чланак је први пут публикован у *Cambridge Review*, марта 1887. године.

⁷ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, A&B Universety Press, Texas, 1987., p. 43.

ГЛОБАЛНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОРЕДАК

Макиндер своју геополитичку доктрину заснива на подели историје (времена) и подели простора (територије). У том смислу, Макиндер дели читаву историју света на следећа геополитичка раздобља: „*Епоха пре Колумба*. У њој народи који припадају периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила Осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Парћани итд. За средњовековну екумену то је златна хорда. *Епоха Колумба*. У том раздобљу представници Унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при том нигде не наилазе на озбиљан отпор. *Епоха после Колумба*. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб увлачећи све народе на земљи у свемирски грађански рат.“⁸ Макиндер је био први теоретичар који је геополитичке процесе анализирао из глобалне перспективе. Свет према његовом схватању постаје затворени политички систем, модерним речником речено свет постаје глобализован.

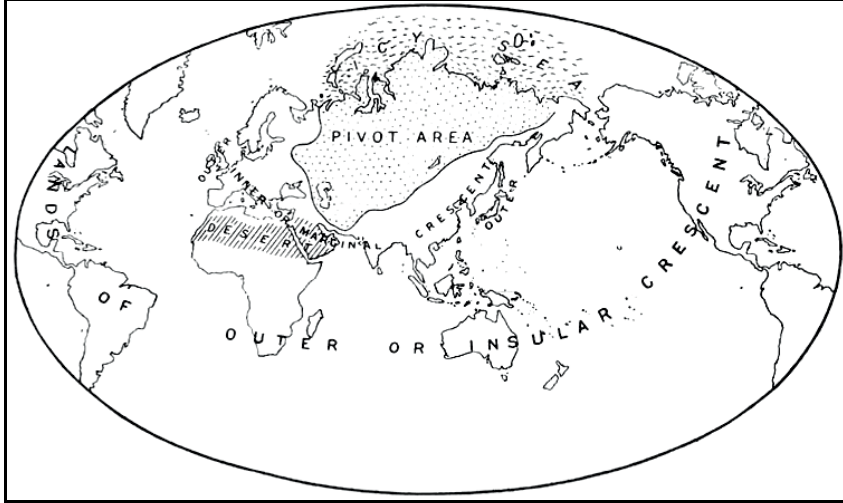
Оно по чему је Макиндеров геополитички концепт који је дат у чланку *Географска осовина историје* остао упамћен јесте географска подела света на три велика геостратешка региона. Полазиште поделе је *Осовински регион (Pivot area)* који је центар његове географске шематизације, а тај регион који представља само језгро Евроазије и налази се под контролом Русије. Око њега се налази *Унутрашњи или периферни полумесећ (Inner or Marginal Crescent)* који чине „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина.“⁹ Најудаљенији од своје географске осовине је *Спољни или острвски полумесећ (Outer or Insular Crescent)* који сачињавају „Велика Британија, Јужна Африка, Аустралија, Сједињене Државе, Канада и Јапан.“¹⁰

⁸ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004., стр. 53.

⁹ Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996., p. 191.

¹⁰ *Ibidem*, p. 191.

Карта 1: Макиндеров „Природни размештај светске моћи“ из 1904

Извор: Halford John Mackinder, „The Geographical pivot of History”, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, 1996, p. 191.

Централни положај, по овој Макиндеровој географској шеми, јесте најповољнији, иако је „централност релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може варирати. Међутим, са планетарне тачке гледишта, у центру света лежи Евроазијски континент“¹¹ а у његовом средишту Осовински (стожерни) регион, који је најповољније географско полазиште за контролу света. Макиндер на следећи начин дефинише Осовински регион Евроазије: „њене централне или северне области обухватају 9 милиона квадратних миља и преко два пута су веће од територије Европе. Међутим, она нема погодне водене токове који воде у океан, иако је, са друге стране, изузев субарктичких шума, у целини погодна за кретање свих могућих номада. Западно, јужно и источно од те зоне налазе се погранични региони у облику широког полумесеца који су доступни са мора. Због наведених карактеристика овај се регион, сматра Макиндер, увек чини интересантним за сваку силу који жели да оствари планетарну доминацију, јер је он по његовом геополитичком концепту „природно седиште светске моћи.“¹²

Унутрашњи или периферни полумесеца је простор који је до данас најгушће насељен простор на свету. На том простору се дешавају

¹¹ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр.48.

¹² Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 190.

најдинамичније промене и процеси у људској историји. Макиндер периферни полумесец одређује набрајајући државе које припадају овој зони, наравно у границама са почетка 20. века. *Спољни или острвски полумесец* је потпуно спољна зона у односу на евроазијски континент, и то не само у географском, већ и у културном и политичком смислу. Као што је Осовински регион недоступан воденим путем тако је острвски полумесец недоступан копненим путем. Ове две геополитичке целине су се развијале потпуно физички одвојене једна од друге. Међутим, до контакта ипак индиректно долази преко периферног полумесеца, који је класична мостовско-контактна зона између сила копна и мора.

Основ доктрине копнене моћи Хелфорда Макиндера произилази управо из контроле над Осовинским регионом. Учење о значају контроле над језгром Евроазије за континенталну и глобалну доминацију Макиндер је развио кроз Хартленд теорију.

ХАРТЛЕНД КАО ОСОВИНА КОПНЕНЕ (КОНТИНЕНТАЛНЕ) МОЋИ

Геополитичку концепцију дату у чланку *Географска осовина историје* Макиндер дорађује након завршетка Првог светског рата у књизи *Демократски идеали и реалност*. Он намерава да преко овог рада утиче на прекомпозицију међудржавног поретка у послератној Европи. Ова књига је требала да буде приручник британске делегације на Париским мировним преговорима 1919. године. Колики је био утицај ове студије на британску делегацију на преговорима никада није утврђено, али је сигурно да су главне идеје дате у њој биле спроведене на терену, као рецимо кордон тампон држава у Источној Европи.

Макиндер у овоме раду развија неколико нових геополитичких конструкција, од којих су најзначајније концепције Хартленда (*Heartland*),¹³ Светског острва (*World Island*) и Тампон држава (*Buffer State*). Наиме, он је рedefинисао осовински (стожерни) регион Евроазије, значајно га проширујући и наглашавајући важност контроле над овом територијом за остваривање глобалне доминације.

Хартленд се према овој концепцији контролише преко Источне Европе, која је најважнији део овога простора. Гледано геостратегијски

¹³ Реч Хартленд долази од енглеске речи *Heartland* која се често неадекватно преводи као Срце земље. Сматрам да је ова реч постала већ део геополитичког вокабулара и да није потребно да се преводи.

Источна Европа је појас између две најважније копнене силе у Евроазији, Русије и Немачке. Зато је по Макиндеру потребно направити кордон држава који ће раздвајати Немачку и Русију, и на тај начин спречити интегрисање континенталне моћи. Тампон државе у Источној Европи су формиране на Париским мировним преговорима 1919. године, од низа нових држава које су заузиле простор од Балтичког до Црног мора.¹⁴ Искоришћен је принцип права народа на самоопредељење америчког председника Вудроа Вилсона (*Woodrow Wilson*) у геостратегијске сврхе. У периоду између два светска рата овај геостратешки бараж има и улогу санитарног кордона¹⁵ према болшевичком Совјетском Савезу. Међутим, његова најважнија улога је спречавање продирања Русије као најважније копнене силе у маритимна прочеља.

Концепт Светског острва, Макиндер дефинише у контексту глобалног сучељавања поморске и копнене моћи. Светско острво је по површини највећа копнена маса на планети која обухвата Европу, Азију и Африку. Геостратегијски најважнији део овог геополитичког ентитета јесте Хартленд, као његово сувоземно језгро. Стратегијски значај Светског острва је у томе јер оно постаје највећа и најбогатија поморска базу на свету, а суштина поморске моћи лежи у вредности поморских база. Макиндер тврди „поморска моћ је у суштини питање избора одговарајућих база, лако употребљивих и безбедних.“¹⁶ Борба за глобалну доминацију је по Макиндеру борба за контролу над Светским острвом, односно његовим најважнијим делом Хартлендом.

Колика је међузависност овог Макиндеровог геополитичког система копнене (континенталне) моћи најбоље се види из силогизма:

***Ко влада источном Европом доминира Хартлендом,
Ко влада Хартлендом доминира Светским острвом,
Ко влада Светским острвом доминира светом.¹⁷***

Најважнији закључак који Макиндер изводи из свог геополитичког сагледавања светског поретка јесте да се мора спречити „да највећи део Великог континента може једног дана да се нађе под

¹⁴ Најважније државе овога кордона су Пољска, Чехословачка и Југославија.

¹⁵ У смислу идеолошког тампона према СССР.

¹⁶ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996., p. 28.

¹⁷ *Ibidem*, p. 106.

влашћу једног центра и да би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе“¹⁸ Доминацију поморских сила по Макиндеровом учењу чека изазов на мору ако дође до геостратегијског уједињавања Светског острва.

РУСКО ГЕОПОЛИТИЧКО ИНТЕГРИСАЊЕ ХАРТЛЕНДА

Макиндер признаје да га је за писање о геополитичким проблемима инспирисала изградња руске Трансибирске железнице. Он је правилно оценио да ће ово саобраћајно интегрисање имати велики значај за однос снага између поморских и конених сила. Изградњом ове трансконтиненталне магистрале ефикасно је повезано језгро Евроазије и створени су предуслови за ширење на простор маритимних прочеља континента.

У том контексту Макиндер развија теорију у којој тврди је почетком 20. века дошло до промене глобалне равнотеже снаге у корист копнених сила, а као последица напретка у транспортним технологијама. „Железница је углавном играла помоћну улогу у океанској трговини. Но, сада трансконтиненталне железнице мењају стање ствари у великим копненим државама, тако да оне нигде не доносе такву корист као у затвореним централним областима Евроазије, на чијим се широким просторствима не може наћи ниједно брвно ни камен подесан за градњу. Железнице у степи чине невиђена чуда пошто су директно замениле коња и камилу, што значи да је овде прескочен неопходан стадијум развоја путева.“¹⁹ Интегрисање непрегледних евроазијских пространа уз помоћ трансконтиненталних железничких пруга, сматра Макиндер, даје шансу простору Хартленда који је под контролом Русије да пробије приобалну блокаду поморских сила и почне са изградњом сопствене флоте којом би изазвала поморску доминацију Велике Британије.

Железница према Макиндеровом учењу враћа ранији глобални геостратегијски значај Хартленду, као и мобилност изгубљену у 15. веку. Посебно јер је у питању нови вид железнице, који спаја просторе континенталне величине и која тим просторима даје до тада невиђену покретљивост.

Геополитички постулат који је до тада важио да је „поморска моћ суштинска ако се жели остварити глобална преоћ“²⁰ доведен је у

¹⁸ Ibidem, p. 51.

¹⁹ Ibidem, p. 189.

²⁰ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, op.cit, p. 113.

питање. Овај постулат се често пута доказивао тврдњом да копнене државе практично не могу остварити светску доминацију већ само регионалну. Међутим, стављање под јединствену државну управу Хартленда и његово интегрисање железничким саобраћајем даје Русији моћ која све више врши „притисак на Финску, Скандинавију, Пољску, Турску, Персију, Индију и Кину... Поремећај односа снага осовинске државе, изражен у њеној експанзији на пограничној територији Евроазије, омогућава коришћење непрегледних континенталних ресурса за изградњу флоте. Захваљујући томе пред нашим очима ускоро ће се појавити светска империја. То се може десити ако Немачка пожели да се прикључи Русији као савезник.“²¹

Макиндер наведеном тезом даје одговор на кључно питање британске спољне политике са почетка 20. века, ко је главни изазивач Британске империје? Да ли је то Русија, стари британски ривал из 19. века или уједињена Немачка која је постала велика индустријска сила у срцу Европе. Макиндер тврди да ће највећа претња у будућности долазити од оног ко буде контролисао Хартленд. Евроазијски Хартленд у будућности може да буде под контролом једне државе или савеза више држава. Макиндер највише страхује од могућег савеза две велике континенталне државе Немачке и Русије.

Макиндер отворено каже: „не сме се дозволити стварање светске копнене империје,“²² а ако до тога дође потребно је спречити стварање велике морнарице копнених сила.²³ Ова геостратегија посебно долази до изражаја за време Хладног рата када се Совјетски Савез у потпуности поклапао са Макиндеровим „пивотом света“ и који је у својим конвенционалним копненим снагама био знатно јачи од поморских држава, али зато маритимна компонента моћи Совјетског Савеза није никада имала величину главних западних ривала, тако да доминација поморских држава није никада озбиљно доведена у питање.

ДЕЗИНТЕГРАЦИЈА РУСКОГ ХАРТЛЕНДА

Од момента објављивања Хартленд теорије до данас руска држава је најважнији станар у простору Хартленда, зато се у литератури са правом евроазијски Хартленд назива и руским

²¹ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 191.

²² Ibidem, p. 191.

²³ Макиндер мисли како на ратну тако и на трговачку морнарицу.

Хартлендом. Историјски посматрано руски Хартленд се јавља у две геополитичке фазе, прва фаза у којој руска држава суверено доминира највећим делом евроазијског осовинског језгра и другу фазу у којој руска држава дели простор Хартленда са новонасталим постсовјетским државама.

Прва геополитичка фаза у којој руска држава суверено доминира Хартлендом настаје кроз дуги историјски процес ширења руске државе у унутрашњост евроазијског копна. Руску експанзију у Хартленд започињу Јермакови козаци у 16. веку и она непрекидно траје до краја 19. века, када је руска империја заокружила своју државну територију и под своју државну власт ставила Кавказ. Настаје компактна копнена империја од Црног мора до Тихог окена, која постаје стални актер у светској политици. Руска држава годподари са овим стратешки важним регионом све до деведесетих година 20. века, невезано који је политички режим био на власти у Москви .

Друга геополитичка фаза у којој руска држава више није једина сила унутар Хартленда настаје распадом СССР. Совјетски простор је подељен између савремене руске државе, Руске Федерације и новостворених држава у Централној Азији, Кавказу и у Источној Европи.

Руска Федерација је задржала под својом контролом највећи део Хартленда, односно његов северни и средишњи сегмент. У Централној Азији „пет стана“, односно Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Тацикистан и Киргистан су под своју контролу ставили јужни део Хартленда. Кавкаске државе настале у постсовјетском простору, Грузија, Јерменија и Азербејџан контролишу геостратегијску спону Каспијског и Црног Мора. На западој периферији Хартленда појавила су се два нова геополитичка ентитета Украјина и Белорусија. Украјина постаје кључна геополитичка и безбедоносна дилема Русије, без које Русија губи присуство у Европи, а тиме губи статус европске силе. Белорусија је остала у геополитичкој орбити Москве.

Биланс распада СССР за Русију је геополитичка катастрофа, у којој је руском Хартленду ампутирана 1/3 територије која има судбински значај за геополитичку будућност Русије. У новоствореним државама остало је неколико милиона етнички Руса који се још увек боре за своја политичка права.

Најважнија геополитичка карактеристика евроазијског Хартленда, након распада СССР јесте вакуум моћи. Русија се снажније укључује у геополитичка надметања у Евроазији тек након доласка Владимира Путина на место председника 2000. године. Тај вакуум моћи у Хартленду на почетку 21. века планирају да попуне како нови

евроазијски (континентални) актери, али и поморске силе, у првом реду САД које су оствариле трајно присуство у геостратегијском језгру Евроазије.

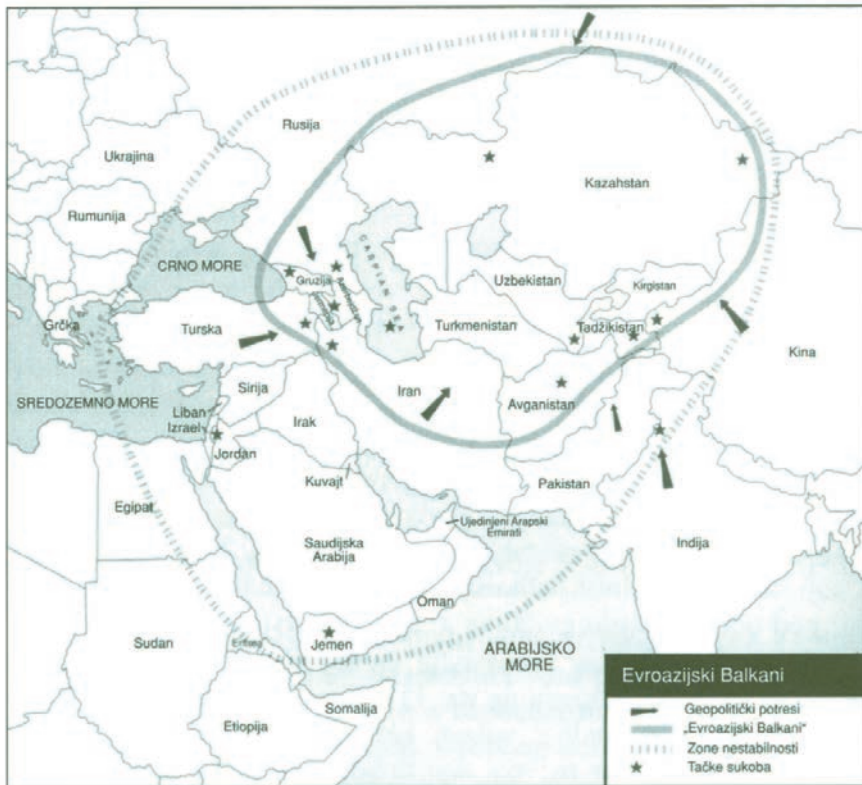
НОВА ВЕЛИКА ИГРА У ХАРТЛЕНДУ

Јужни сегмент Хартленда се у литератури најчешће назива Каспијско подручје, али у знатно ширем контексту него што то говори његова физичко-географска одредница. Каспијско подручје подразумева збирни геополитички појам, који обухвата три географске области: Каспијско море са обалом, простор Кавказа и Централну Азију. Збињев Бжежински алудирајући на могуће међуетничке сукобе на овом подручју овај регион назива *евроазијски Балкан*. Бжежински сматра да „у Европи реч Балкан призива слике етничких конфликта и ривалстава између регионалних великих сила. Евроазија има такође свој Балкан, али евроазијски Балкан је много пространији, насељенији и религиозно и етнички хетерогенији.“²⁴

Каспијско подручје или евроазијски Балкан обухвата девет земаља насталих на развалинама совјетске империје. То су Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Узбекистан и Туркменистан у средњој Азији, Азербејџан, Јерменију и Грузију на Кавказу. Овим бившим совјетским републикама може се додати још и Авганистан. Бжежински истиче да је заједничка карактеристика за читаво ово подручје након распада СССР „вакуум моћи“, односно, слично као на традиционалном Балкану где су политички ентитети нестабилни и где локалне силе траже посредовање моћних суседа како би оствариле доминацију над регионом.

²⁴ Бжежински З.: Велика шаховска табла, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001., стр. 117.

Карта 2: Евроазијски Балкан и вектори геополитичког притиска

Извор: Бжежински 3.: Велика шаховска табла, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001., стр. 117.

Кавкаски део Каспијског подручја има улогу геостратегијске „предстраже“ меког језгра Хартленда. Његова улога и утицај су се мењали кроз историју, када је утицај поморских сила и њихових савезника у Римленду јачао Кавказ је постајао тврђава усмерена ка одбрани наспрам јужних руски степа. Када би копнена стихија била у офанзиви Кавказ би постајао утврда кроз коју би ишао поход из срца Евроазије. Са друге стране, средњоазијска степа је била маневарски простор са карактеристикама тампон зоне. За Русију је територија средње Азије представљала и представља повољну позицију за одбрану дубине евроазијског копна од поморских сила, које са мора кроз Римленд (Унутрашњи полумесец) пробијају ка језгру копна. За поморске силе подручје средње Азије имало је дефанзивно-офанзивну значај, који је био најизразитији за време Хладног рата кроз *политику обуздавања (policy of containment)*.

Средњоазијски плато био је посебно значајан у време трајања једне дуге „партије“ стратешког надметања између Русије и Велике Британије током целог 19. века. Ово стратешко надметање је у историји означено као *Велика игра (The Great Game)*. Британска империја је у само средиште свога царстваместила Индијски потконтинент, тако да јој је било битно контролисати велики лук који се протеже од Средоземља до Пацифика, те контролисати *Северни балкон*²⁵. Са друге стране, Русија је као копнена империја желела разбити своју „углављеност“ и имати приступ топлим морима, а ти напори су се огледали у вишедимензионалним покушајима пробоја према Црном мору, Перзијском заливу, Индијском и Тихом океану.

Сукоб између царства копна и мора се одвијао у зонама где је њихов утицај био неизвестан и које су називане зонама *империјалног вакуума*. Русија је у периоду трајања Велике игре у свом продору у средњу Азију била руковођена намером да ослаби утицај Британије и осујети стварање блока азијских држава под покровитељством Британаца усмерених против њеног царства. Насупрот Русији, Британци су у својој јурњави за територијом у средњој Азији покушавали да од Авганистана и Ирана направе тампон зону којом би штитили индијски потконтинент од руског утицаја. У том смислу су и напори Британца да у више наврата покушају да освоје Авганистан. У Првом англо-авганистанском рату 1842. године британска експедиција је, након почетних успеха, била поражена. Са друге стране, Берлински конгрес 1878. године зауставља даљи руски продор у средњу Азију, док истовремено започиње Други англо-авганистански рат 1878 – 1880. године. Руси су империјални марш у средњој Азији коначно завршили 1884. године, када Русија завршава са освајањем Туркменистана, након чега долази до коначног разграничења између Русије и Велике Британије дуж авганистанско-туркменистанске границе. Ово је и задње поглавље *Велике игре* у средњој Азији, након чега обе империје улазе у Први светски рат.

Први светски рат и Октобарска револуција (грађански рат) не мењају позиције Русије у Централној Азији. Иако је било је покушаја да се створи средњоазијска муслиманска држава уз помоћ Британаца, али је Црвена армија осујетила те покушаје.

Геостратегијске позиције у Централној Азији остају непромењене и између два светска рата и након Другог светског рата. До нарушавања равнотеже долази започињањем совјетске кампање у

²⁵ Британска геополитика је као северни балкон означавала следеће државе: Турску, Иран, Авганистан.

Авганистану у последњој фази Хладног рата. Совјетско-авганистански рат (1979 – 1989) је био последњи покушај евроазијске копнене империје да пробије своју геополитичку „углављеност“. Ова кампања се завршила совјетским повлачењем (поразом) које је убрзало и коначни слом СССР.

Овај локални рат је имао велики геостратегијски значај јер је он био увод у ново поглавље геополитичког надметања у Каспијском подручју које англо-амерички аутори називају *Нова велика игра* (*The New Great Game*). Водећи политиколог америчке RAND корпорације Грејм Фулер (*Graham Fuller*) сматра да након распада СССР „каспијско подручје тај опскурни регион света постаје предмет главних вести, сусрета на највишим нивоима што је пре неколико година било незамисливо.“²⁶ Док се *Велика игра* одвијала између царске Русије и Велике Британије, а театар те стратегијске игре била је „ничија земља“ преддржавних творевина у средњој Азији које су били под племенском уређењем. Локални актери Отоманско и Персијско царство су били на „болесничкој постели“, тако да је њихово држање у *Великој игри* било пасивно и без значајнијег утицаја.

Нова велика игра доноси много нових момента, али се главни актери нису суштински променили, у смислу ривалства између поморске и копнене силе, сада представљене кроз Руску Федерацију као наследницу царске Русије и САД као наследнице Велике Британије. Различитост између старе и нове *Велике игре* открива се у неколико димензија, од којих је најважнија она геополитичка.

Значај Каспијског подручја у 19. веку је био претежно геостратегијски, руска и британска империја су једна другој парирале у функцији просторне доминације. Доминирати у овом граничном региону значило је заштити своје територије и империјалне интересе. Савремени геополитички значај Каспијског подручја има, поред и даље присутног геостратешког значаја, подједнако важан геоекономски значај, захваљујући богатству енергетских ресурса овог региона. Бжежински то чињеницу узима као главну разлику између традиционалног и евроазијског Балкана, који је далеко важнији у економском смислу због огромних концентрација природног гаса и нафтних резерви које се налазе у региону.

Развијене индустријске земље трагају за налазиштима ван Блиског истока, како развој њихове привреде не би зависио од снабдевања само са једног турбулентног подручја. Налазишта у Каспијском подручју и њихов значај потврђују процене Америчког

²⁶ Fuller G.: *New Great Game*, Caspian Crossroads Magazine, March 1996, p. 14.

одељења за енергију које предвиђају да ће се светска потреба за енергентима до 2015. године повећати за 60 одсто више него крајем претходног миленијума.²⁷ Према до сада откривеним налазиштима нафте у Каспијском подручју се налази још 40 милијарди барела сирове нафте, што је знатно више него резерве у Северном мору и Мексичком заливу. Стручњаци сматрају да је највећи део нафтних налазишта у овом региону неистражен, тако да се процене могућих резерви варирају и често се спомињу вредности до 300 милијарди барела. Чак и ако наведене процене буду тачне, резерве нафте у Каспијском подручју се ипак не могу мерити са 600 милијарди потврђених резерви „црног злата“ на Блиском истоку где се налази око 60 одсто познате светске нафте. Међутим привредни раст азијских држава већ је произвео огромни притисак глобалних размера за истраживањем и експлоатацијом нових извора енергије, тако да стратешка контрола над Каспијским енергетским резервоаром и поред директне економске користи за оног ко је поседује има и индиректни значај за развој најдинамичнијих привреда у зони Макиндеровог унутрашњег полумесеца. Ту се пре свега мисли на ЕУ, Индију, Кину и Јапан, који сем резерви угља не располажу са другим енергетским потенцијалом.

Новонастале државе у Каспијском подручју болују од сличних болести које се тичу закаснеле изградње националне државе на темељима произишлим из племенских заједница, а у оквиру арбитрарно повучених граница од стране совјетске власти. Само три државе на Кавказу, односно Грузија, Јерменија и Азербејџан су засноване на стварним историјским нацијама. Резултат таквог стања јесу свепрожимајући национализми где су могућности спољашњих и унутрашњих сукоба стално присутни. Збигњев Бжежински издваја три државе Каспијског подручја по њиховом геополитичком значају: Азербејџан, Казахстан и Узбекистан. Према геополитичкој концепцији Бжежинског локација Азербејџан чини геополитичким стожером: „то је земља која се може описати као „запушач“ који контролише приступ у „боцу“ која садржи богатство базена Каспијског мора и средње Азије.“²⁸ Азербејџан је туркофонска земља преко које теку нафтоводи према етнички блиској Турској и преко кога се жели смањити руски енергетски монопол у Европи. Међутим, Азербејџан је геостратешки рањив од Русије на северу и Ирана на југу, тако да је ова земља

²⁷ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, *op. cit.* стр.118.

²⁸ *Ibidem.* стр.122.

постала пример комбинованог геополитичког притиска поморских и копнених сила и њихових савезника.

Казахстан је, према Бжежинском, геостратегијски штит пет независних средњоазијских држава од руског утицаја, јер се он сам граничи са Русијом, док је „Узбекистан душа буђења различитих нација у региону.“²⁹ Остале три средњоазијске државе Киргистан, Таџикистан и Туркменистан немају самосталнију улогу у региону. Њихова геополитичка оријентација зависи од тога ко ће стварно доминирати овим регионом.

Од регионалних сила које имају геополитичке претензије на Каспијском подручју ту су Турска, Иран и Кина. Утицај Турске се заснива на њеној етничко-културној блискости са народима Кавказа и средње Азије. Такође, Турска је главни савезник САД на Каспијском подручју „настављајући вишевековну политику спречавању руске експанзије ка топлим морима. Историјски гледано, Турска је покровитељство Велике Британије из 19. века заменила америчким још половином претходног столећа.“³⁰ Турска себе у овом региону види као ментора туркофонских држава и улаже велике напоре да оствари политички утицај у складу са крилатицом председника Озала „од Јадрана до кинеског зида“, а како је турски утицај компатибилан са америчким, САД јачају турски утицај у региону. Иран, иако муслиманска земља, нема такав цивилизацијски утицај у Каспијском региону пре свега зато што су муслимани у овом региону сунити туранског порекла, сем Азера и Таџика који су шити, али туранског порекла. Зато је главни смер Иранске спољне политике „тихо савезништво“ са Русијом.

Кина као регионална сила са глобалним претензијама у овом региону води прагматичну реалполитику промовишући своје интересе, додуше још увек уважавајући руски интерес у овом региону. Кинеско уважавање руског „блиског суседства“ је посебно значајно ако се узме стална претња муслиманског сепаратизма у њеној западној провинцији Синђијангу који се потхрањује исламским фундаментализмом из новонасталих држава у средњој Азији. Истовремено, Кина покушава да развија добросуседске односе са новонасталим државама, где је заинтересована за изградњу нафтовода како би се њена привредна „жеђ“ за енергентима снабдевала из више праваца и на тај начин умањила њена енергетска зависност од Русије.

²⁹ Ibidem, стр. 123.

³⁰ Гајић С: *Нова Велика Игра*, НСПМ, Београд 2009, стр. 154.

Победа САД у Хладном рату отворила је овај регион као никад до тада у историји поморским силама. Борба за утицај у овоме региону за САД има вишеструки значај. САД покушавају да остваре трајно „усидравање“ у дубини евроазијске континенталне масе чиме би се „остварила основа за „ширење у клин“, чиме би се трајно раздвојиле главне евроазијске регије, а њене силе спречиле да развију процесе континенталне интеграције (саобраћајне, привредне, војно-политичке) супротстављене садашњој суперсили.³¹ Стратешко позиционирање у овом региону дало би поморској суперсили стратешку предност у наступању у свим правцима где би се могао појавити озбиљни конкурент глобалној доминацији. Главни амерички ривали у азијској зони Римланда Иран и Кина нашли би се у полуокружењу, док би амерички савезник и индијски такмац Пакистан добио стратешку дубину. Контрола над енергетским залихама у овоме подручју омогућила би Америци алтернативу од њене енергетске зависности од Блиског истока, као и задржавање англо-америчког примата на тржишту енергената.

Прва фаза уласка САД и њених савезника у Каспијско подручје након Хладног рата огледала се кроз капитална улагања у енергетском сектору. Улаже се у изградњу нових нафтовода и гасовода којим би се заобиле руске енергетске маршуте. Тиме се покушала трајно смањити економска и политичка зависност новонасталих држава од Русије и обезбедити линије снабдевања енергентима које неће бити под контролом Москве.

Истовремено се покушао створити геостратешки ланац туранских држава под покровитељством Турске, од Босфора до кинеских пустиња, а на бази етно-културне блискости. Ова фаза америчког позиционирања на Кавказу и у средњој Азији траје до терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године, након чега долази до војне офанзиве САД у овом региону. У овој фази „Американци су хтели да обезбеде трајан утицај у подручју и надокнаде све тактичке пропусте из прве деценије овог геополитичког надметања.“³² Сада више нико није имао морално право да нешто приговори американцима, који су овај тренутак искористили и за геополитичко обликовање средње Азије. Након отпочињања војне кампање у Авганистану, против осумњичених за терористичке акте владе Узбекистана, Тацикистана, а касније и Киргистана понудиле су своју територију америчким трупама. Преко ноћи се променила

³¹ Ibidem, стр. 173.

³² Ibidem, стр. 181.

безбедоносна архитектура у региону, чак је и Русија пружила пуну подршку САД у борби против тероризма. Кампања САД и њених савезника још увек траје у Авганистану и тешко је рећи када ће и како бити окончана. Новонастале државе које су на почетку америчке офанзиве у средњој Азији пружиле безрезервну подршку САД данас су знатно суздржаније, нарочито после таласа „обојених револуција“ који се десио на постсовјетском простору. Неуспех „обојених револуција“ у средњој Азији довео је до поновног враћања овога региона у руску геополитичку орбиту.

Примарни геостратешки циљ англо-америчке стратегије у првим декадама 21. века остаје одржавање геополитичког плурализма у Каспијском подручју, где ниједна појединачна сила или коалиција не контролише овај простор, уз директно војно присуство.

Након распада совјетске државе и драматичне геополитичке трансформације руска држава је сведена у границе са почетка 17. века. Без јасно дефинисаних националних интереса, у потпуној геостратешкој дефанзиви, без јасних ставова према бившим совјетским републикама које су постале независне државе. Однос према „меком трбуху“ Хартленда савремена руска држава у првим годинама свога постојања није озбиљно дефинисала, могло би се рећи да је чак била и незаинтересована за овај регион. Москва је на неки начин покушала да задржи под својом контролом новонастале државе кроз Заједницу независних држава (ЗНД), која је обухватала бивше републике СССР. То је више био очајнички него стратешки потез, са циљем да се не дозволи распад испреплетане привредне структуре и да се задржи неки облик војног присуства у тим подручјима. Реинтеграција бивших република, посебно у првим годинама савремене Руске државе, заснивала се на славенској етно-културној сродности, тако да је тај процес највише био усмерен према Украјини и Белорусији. Однос према Каспијском подручју у првим годинама самосталности представљао је умерени изолационизам и одсуство било какве стратегијске замисли.

До заокрета према Каспијском подручју, које је означено као „блиско суседство“, наступа након доласка Јевгенија Примакова на место шефа владе. Западни аутори овај период руске спољне политике називају Примаковљева доктрина. Ова доктрина се огледала у агресивнијем наступу Русије у Евроазији и спречавању ширења туђег интереса у њеном суседству, које је она доживљавала као своју интересну сферу. Западни стратежи, а посебно Бжежински, не види проблем у руској империјалној обнови „која би била сувише скупа и која би наишла на одлучан отпор, већ, уместо тога, у стварању нове

мреже односа која би ограничила нове државе и сачувала руску доминантну геополитичку и економску позицију.³³ Руска реакција након америчке геополитичке офанзиве у Каспијском подручју подразумева низ потеза управо у смеру стварања нове мреже односа како би поправила своју стратешку позицију у региону. Један од потеза је покушај континенталне интеграције кроз Шангајску петорку³⁴ којом је отпочело ново поглавље континенталне интеграције у Каспијском подручју. Шангајска петорка трансформисала се у Шангајску организацију за сарадњу (ШОС) са свим карактеристикама једне регионалне безбедоносне организације. Овај вид руско-кinesког стратешког партнерства је одговор на америчко „ускакање“ у ово геостратешки осетљиво подручје, а како би се одржала равнотежа снага.

Русија, као прва земља Хартленда, прешла је пут од потпуне незаинтересованости за Каспијско подручје након распада СССР до геостратешке „противофанзиве“ којом је успела задржати кључни утицај у овом делу свог „блиског суседства“.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Хартленд теорија коју је Хелфорд Макиндер изложио почетком прошлог века и даље је основа евроазијске геополитике, а простор Хартленда је осовина целокупне Евроазијске геополитичке динамике. Такође, ова класична геополитичка концепција је још увек релевантна формула за решавања глобалне геополитичке једначине сукоба копна и мора. Доминација у Евроазији још увек зависи од контроле над простором Хартленда, тако да се главна геополитичка дешавања и даље врте око евроазијског стожера. У време када Макиндер пише о геополитичкој борби за светски примат, дајући преимућство копненој моћи, главна копнена сила је царска Русија.³⁵ Данас, стотину година након тога не постоји копнени хегемон у Евроазији. Хартленд је подељен на нове и старе станаре. У простору Кавказа и пет

³³ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, ор. cit. стр. 134.

³⁴ Почетни циљ Шангајске петорке је сарадња Русије, Кине, Таџикистана, Киргистана и Казахстана на разграничењу и демилитаризацији међусобних граница.

³⁵ Каснији Макиндерови радови анализирају и СССР.

средњоазијских држава, који чине меки „трбух“ Хартленда одвија се Нова велика игра.

Од резултата овога старог геополитичког надметања зависи контрола у Хартленду, а од које доминација у Евроазији. За Русију је ова игра од велике важности, кроз коју се она враћа у „клуб“ великих сила или остаје регионални актер. Њена борба се одвија кроз ре-интеграција постсовјетског простора у њен геополитички ентитет. Док САД и њени регионални савезници покушавају да спрече обнављање руског империјалног простора. Такође, најважнија државе азијског Римленда, Кина, покушавају да на почетку 21. века да игра самосталну улогу у кој ће се руководити искључиво националним интересима. Подсетимо се да је Макиндер чланак Географска осовина историје завршио закључком, да од тога ко буде главни станар Хартленда зависи доминација у Евроазији, остављајући могућност да се и Кина може појавити као кандидат за ту улогу.

ЛИТЕРАТУРА

- Blouet, Brian, *Halford Mackinder: A Biography*; A&B University Press, Texas, 1987.
- Blouet, Brian, *Global Geostrategy, Mackinder and Defence of the West*, Frank Cass, London, 2005.
- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД - Подгорица, Романов - Бања Лука, 2001.
- Вуковић, Небојша, *Логика империје*, Конрас – Нација прес, Београд, 2007.
- Гајић, Саша: *Нова велика игра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Дугин, Александар, *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Александар, *Основи Геополитике – просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Mackinder, Halford, “The Geographical pivot of History”, *Geographical journal* 23, (Reprinted, *The Scope and Methods of geography and Geographical pivot of History*, RGS, London , 1969.,
- Mackinder, Halford, *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.

- Mackinder, Halford, *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- Mackinder, Halford, *The Round World and Winning of the Peace*, in (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.